

Zamanın təsdiqi, gələcəyin möhürü

Adil Abdullayev,
Əməkdar Mədəniyyət işçisi
Prezident təqaüdüçüsü

Elə müəlliflər var ki, onların ilk qələm təcrübələrindən keçməyini, gənclik dövründəki həyəcanlarını təsvir etmək çətin olur. Adama elə gəlir ki, yaradıcılıq çağlarının ustadlıq məkanında elə əlinə qələm götürdüyü gündən sakin olub. Mənim üçün Əli Rza Xələfli də belələrindəndir.

Nəçə illərdir ki, Azərbaycan Nəşriyyatında eyni mərtəbədə, qonşu otaqlarda sakin olub sözbə sözbə qulluq göstərməkdəyik. Bizi də elə doğmalarda, ünsiyyətimiz üçün körpüyə çevrilən sözdür, sözbə münasibətimizdir. Söz ünsiyyəti bizim üçün hər vaxt cazibə olub. Mən Əli Rza Xələflinin, demək olar ki, əksər yazılarının ilk dinləyicisiyəm. Çünki o, yazılarını birbaşa kompüterə diktə edir. Mən də elə çox vaxt astaca onun diktə məkanına yaxınlaşram, özümü göstərmədən onu dinləməkdən doymuram.

İnsan nə qədər məhərrətli olmalıdır ki, Sədi demiş, dünya işlərinin zənci başının tükləri kimi qarışdığı bir zamanda sözün köləfini, bir çox hallarda elə zamanın təbiiyyətindən gələn tələblə qarışmış köləfini ustalıqla çözsən. Bir-birinin məntiqinə söykək mənaları asta-asta və həm də usta-usta sözlə toxuya-toxuya mətləb, məramı yətləşdir. Xələfli asanlıqla yorulmur. Əvvəlcədən düşüncəsində bişmiş mövzu bitməyənə qədər ilham kökündən düşür. Lap sonuncu məqamə qədər, axırncı yekun sözbə qədər hissələr, həyəcanlar onu tərk etmir. O, yorulmadan, usanmadan bir-birinin arxasına kitablarını nəşr etdirməkdədir. Yetmiş qədər kitabı nəşr olunub. Həyatını və yaradıcılığını tədqiq edən, özü də yüksək əyarlə ədəbi mühitə təqdim edən 10-dan çox monoqrafiya yazılıb.

Həmişə təssüflə deyirəm ki, Xələfli sözbə bu qədər fədakarlıqla xidmətinin müqabilində cəmiyyətdən (bəlkə, dövlətimizdən) tədqiqədi payını almıyır. Bizim "Gənclik" nəşriyyatının xətti ilə oxuculara təqdim olunan çox dəyərli bir monoqrafiya da yazılıb. Müəllif Əkbər Əlioğlu dur.

Mən Əkbər Əlioğlunu o qədər də yaxından tanımasam da, imzası ilə dərc olunmuş yazılarını "Kredo" da çox həvəslə oxumuşam. Sözbə həqiqi mənasında yazdığı məsuliyyətini bütün varlığı ilə hiss edən müəlliflərdəndir. O, ədəbiyyatşünas tənqidçi kimi tanınır. Filologiya üzrə fəlsəfə doktorudur.

"Xələflinin poetikası" kitabı onun çoxsaylı nəşr örnəklərindən hələlik sonuncusudur. Hər halda indiyə qədər nəşr olunmuş kitablarına görə istedadlı alim və publisist kimi özünü ədəbi mühitimizdə təsdiq edib. Zəngin yaradıcılığını nəzərə alaraq Yazıçılar Birliyinin təqdimatı ilə illik Prezident təqaüdüünə də layiq görülüb. Bütün bunlar Əkbər Əlioğlunun ədəbi mühitimizdəki yerinin real göstəricisidir.

Amma mənim üçün indiki halda on real göstərici çox böyük istedad və zəhmətlə, inadlı tədqiqatla başa gəlmiş "Xələflinin poetikası" monoqrafik kitabıdır. Onu da qeyd edim ki, kitabda verilmiş materiallar müəllifin Xələfli yaradıcılığına dərinləndirən bələdiyyinə bizi inandırır.

"Xələflinin poetikası" kitabı iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə elə "Xələflinin poetikası" adı ilə yazılmış monoqrafik qeydlərdir. Bu bölmə özü də iki hissədən ibarətdir. Xələflinin yaradıcılığı əsasında müəllif sənətkarın bədii təfəkkür sahibi kimi imkanlarını üzə çıxarmağa çalışır. Bu istiqamətdəki tədqiqatlarını "Bədii təfəkkürün kanon və sərhədləri" mövzusu daxilində ehtiva edir. Bu mövzu əhatəsində müəllif yaradıcılığını tədqiq etdiyi sənətkarın mövzuya (obraza) hansı mövqədən (məvqelərdən) yanaşsa biləcəyini psixoloji dəqiqliklə izləyir və gəldiyi qənaəti sanki bir yaradıcılıq portreti kimi çizir: "Bu zaman o, obraza bir neçə mövqədən - zahirinin təsviri, daxili aləminin təsviri, zahirlə daxili aləminin vahidliyə təsviri, əxlaqi görüşləri və zamanaya müdaxilə hüduunu göstərən təsvirlər, peyzaq-təbiət vasitəsilə təsvir, təbiətə müqayisədə təsvir, halal zəhmətlə təsvir, vətəna, kişi qeyrətinə, namus, ar. vicdan, mardlik keyfiyyətlərinə münasibət ifadə edən təsvirlər, real insani sevgi, məhəbbət fonunda olan təsvirlər və nəhayət, şəxsi düşüncələr; həyat tərzi, yoxsulluqdan, qocalıqdan, xəstəlikdən, ümumiyyətlə, fəlayin min bir feilindən şikayəti ifadə edən təsvirlər - yanaşmış və dəyər vermişdir". Zənnimcə, müəllifin yanaşma mükəmməlliyi sənətkarın obraza münasibətini, həm də hərtərəfli münasibətini göstərmək baxımından bu mətn kifayət qədər uğurludur.

Əkbər Əlioğlu Əli Rza Xələflinin zəngin yaradıcılığını ardıcıl olaraq izləyib. Hətta təkə poetik əsərlərini yox, publisistik kitablarını, nəsr əsərlərini də diqqətlə araşdırıb. Zənnimcə, bu çoxməlumatlıq, sənətkarın yaradıcılığına dərinləndirən bələddilik onun qənaətlərinin mükəmməlliyinə qədərincə təsir göstərib. Yəni tənqidçi üçün yaradıcı insanın araya-ərsəyə gətirdiyi əsərlərlə bağlı heç bir qarənliq tərəf qalmayıb. Ona görə də o, Xələfli yaradıcılığını özünəoxaşlığını şərtləndirən məqamları sözbə ilhamlı axarı ilə yazıya gətirə bilər: "Ə.R.Xələflinin poetik dünyasında insan-obraz öz fərdi mükəmməlliyində daşdığı xarakter, zövq və düşüncə tərziyə görə, malik olduğu ideala görə bəzən başqalarına bənzəyir; özündən başqa həm də müəyyən ictimai qüvvələrin mahiyyətini əks etdirir - lirik tipik obraza çevrilir, bəzən də o, bəlu nəzərə alaraq onun fizionomiyasındakı başlıca qayını soraqlayır, onun yaşayışında elə bir məqamı tapır ki, həmin anda obraz əsasən özünə oxşayır. Fərqi yoxdur, bu obraz müğənnidir, tarzəndir, rəssamdır, alim-şairdir, adi şəhərli, yaxud kəndlidir". Açıq, bu qeydləri mən təkə elmi-nəzəri düşüncənin məhsulu kimi deyil, həm də yüksək ədəbi zövqün qənaətləri kimi oxuyuram. Yəni Əkbər Əlioğlunun düşüncə axarı özünü poetikliyi, ilhamlı ruhu ilə məni özünə çəkir.

Tənqidçi təkə özü üçün yazmır. Görkəmli tənqidçilərimiz doğru deyirdilər ki, tənqid də yaradıcılıqdır. Mən isə birçə onu əlavə edirəm ki, bu yaradıcılıq həm tədqiq olunan cəmiyyətin düşüncə mərkəzinə gətirir, həm də müəllifin özü haqqında dəqiq və aydın təsvir yaradır. "Xələflinin poetikası" kitabında Əkbər Əlioğlunun ədəbi-nəzəri yanaşmaları bir çox hallarda dəqiq bədii mətnə söykənərək sərrast və aydın fikirlərlə üzə çıxır: "Dünya ədəbiyyatında küllərlə müxtəlif məzmunlarda obrazlaşmış, həm müsbət, həm də mənfəi planda. Bu barədə şərh açmağa ehtiyac

yoxdur, çünki ədəbiyyatımızda da küllək metaforasından kifayət qədər istifadə olunmuşdur. Elə bu dəmdə ilk yadıma düşən Əli Kərimin "Bakı külyəyi" şeiri oldu: "görsən ki, rahatam, gecədən səhərədək döy pəncərəmi..." Əli Rza da külləklərin boyuna obrazlılıq xələti biçib, özü də dərin ictimai-fəlsəfi anlamda. Bu anlam onun "Həsərdən üzü bəri" kitabına çıraq tutub. Fərdi ünvanlardan tutmuş region çapərlərindən ağırılıq tale yükümüzü çəkan bu kitabla, hətta ana təbiətimizin kiçik bir gözünə, dağna, bulaq gözüünə, keçidinə və s. olunan zərəkətlərə belə külləklər vasitəsilə sənət verən şəirlərinə də külləklər vasitəsilə yeni rəng qatıb. Kitabı oxuyan hər kəs "külləklər... külləklər" metaforasının kitabın ümumi ahəngini necə vurğuladığını şahidi ola bilər. Açar kimi yarınmaq bu metaforanın da qismətində varmış. Şair bu metaforanı özünün yazdığı "Od" romanından seçib götürmüşdür.

-Dostum, külləklər əsir...
-Külləklər təbiətin ruhudur.
-Axi qəlbimdən ruh.
-Qorxusu yoxdur.
-Niyyə?

-Hardan əsdiyi bilinən külyəyin qorxusu olmaz. Nə qədər sərt olsa da görünən düşmən kimidir. Görünən düşmənin niyyəti də bəlli olur. Görünməyən düşmənin hardan həmlə edəcəyi də bilinməz. Tərəfsiz külləklər də belədir. Özünü tərəfsiz külləklərdən qoru. Dünyadakı bütün bədbəxtliklərin, faciələrin bəisi tərəfsiz külləklərdir.

-Sağ ol, dostum, külləklər qəlbindən əssə də, ürəyimin telləri tirsə də, sənin varlığını məni ovidur. Özümü tərəfsiz külləklərin arasında tənha bilmirəm". Bu mətndə tənqidçi düşüncəsi ilə tədqiq olunan sənətkarın təfəkkür mənzərəsi üzvi şəkildə bir-birinə qovuşub. Sanki tənqidçinin özü də həyata münasibətini insan taleyi ilə bağlı düşüncələrinin son qənaətini yazıçının sərrast ifadə imkanları ilə reallaşdırı bilib. Hətta bədii mənin özündəki "Sağ ol, dostum" müraciətini biz elə tənqidçinin sənətkarın ünvanına mükafat kimi də qəbul edə bilirik.

Monorafik tədqiqatın ikinci bölməsi "Fərdi üslubun bənzərliyi təsdiqi" adı altında təqdim olunur. Zənnimcə, burada müəllif Əli Rza Xələflinin obraza özünəoxaş tərdə yanaşmasına daha çox fokuslanır. Elə qeydlərin əvvəlində "İçərişəhər - daşlar, insanlar" poemasından bir parçanı münəmə gətirir:

Hər döngədə zaman sənəd istəyir,
Qərinə-qərinə qocalıram mən.
Tarixin yaddaşı daşın üstədir,
Daşlara söykənib ucalıram mən.

Bu da Şirvanşahlar - saraya buyur,
Ayağım kündədə, - dilimdə ahlar;
Dilsiz baxışlarla qəlbimi duyur,
Daşlar arasından boylanın ruhlar.

Cənablar, diqqətlə dinləyin bari:
Kövrəkdir tarixin bu daş aynası.
Sizin aşdıqınız daş hasar - bari,
Bir xalqın, millətin tale dünyası.

Əlbəttə, mətn oxunan kimi söhbətin "İçərişəhər: Daşlar-insanlar" poemasından, bir az da dəqiqləşdirsək, elə İçərişəhərin tarixi taleyindən gətirdiyini yerində anlamaq olar. Əkbər Əlioğlu bu 3 bəndə nüücnə tapınır. Zənnimcə, bununla o, şairin istadını etdiyi obrazın görünən və görünməyən tərəflərini təqdim edə bilmək imkanına malik olduğunu göstərir. Həqiqətən, Ə.Xələfli bir neçə mısranın içərisində öz oxucusunun əlindən tuub onu tarixin qarənliq dolambaclarından keçirərək Şirvanşahlar sarayının tarixə hökm edən zamanına apara bilir. Elə bu məhərrəti, bu istadəti Əlioğlu "Fərdi üslubun bənzərliyi təsdiqi" kimi qəbul edir.

Doğrudur, bəzi hallarda kəskin məzmun fərqlərinə, əhatə etdiyi zaman ayrılığına baxmayaraq, Əkbər Əlioğlu mətnləri bir-birinin arxasına təqdim edir. Bu zaman qətiyyətinə narahat olmur ki, oxucu zaman və məzmun fərqləri arasında çəşib qalar. Tənqidçi ona görə bu yanaşmalarda cəsarətlidir ki, təkə sənətkar yox, tənqidçi özü yox, mətnin özü də dilli-diləvərdir. Mətnin özü də müəllif haqqında qədərincə informasiya verir. Xələflinin başqa bir əsərindən Ə.Xələfli nümunə gətirir: El yığılıb məclisə, aşıq dövrən ələyir, Sinəsində telli saz... İlham cövlan ələyir.

Qara Vəzir əlindən Qurbanı dada gedir,
Zahırların zülmündən şaha imdada gedir.

Xudafərin üstündə dayanı yurda baxır,
Qiyamətin qapısı - İsrail surda baxır.

Pərim yandı Gəncədə, dərdi pəncə-pəncədə,
Zahırlar ayrı saldı, məni qoydu gəncədə."

Bu mətn "Dağlara duman qaldı" kitabında verilmiş "Könlümə yol aradım" poemasından əxz olunub. Müəllif bir uşağın nənosinin qucağında zamanına bir könlü yolu salır. İndi həmin uşaq on illikləri yola salıb, yazının da lap yuxarı, qarlı çəğllərinə gəlib çatıb. Ancaq yaddaşındakı xatirələr o qədər isti və qaynadır ki, hər hansı bir oxucunu öz hərarəti ilə cazibəsinə ala bilər.

Əgər oxucu müəllifin təsvir etdiyi zamana qayıda bilmirsə, o zamanın içərisində özünü duymursa, demək müəllif istəyənə nail ola bilməyib. Amma Kölbərin gətirdiyi mətnlərdən çıxış etsək, deməliyi ki, bizim hər birimiz həmin anları rühumuzla gəzə bilir, xəyalımızın səmasında hiss edirik, duyuruq.

Ə.Xələflinin poetikası" kitabı çox maraqlı məziyyətləri ilə könlümü oxşadı. Kitabın ikinci hissəsi ədəbi-tənqidi məqalələrdən ibarətdir. Hər bir məqalə həm tənqidçinin özünü, həm də sənətkarın mövzularında ehtiva olunmuş duyğularla zaman və dövrə münasibətini əks etdirir.

Düşünürəm ki, Ə.Xələflinin "Xələflinin poetikası" kitabı bu günün uğurlu tədqiqat əsərlərindən biridir. Ə.R.Xələflinin zəngin yaradıcılığına dəyər vermək baxımından çox qiymətli dir.

Yazdığım qeydlər mənim "Xələflinin poetikası" kitabına oxucu rəyimidir. Əsas rəy zamanın, gələcəyin Ə.R.Xələfli yaradıcılığına münasibətindən sonra məlum olacaq. Mən Ə.R.Xələfli yaradıcılığına zamanın təsdiqini, gələcəyin tədqiqədi möhürünü indin görürəm.